

לו

חגיגות ביכורים לאחר החורבן

מבוא

- א. המפריש בזמן הזה
 ב. המקדיש ביכורים לבדק הבית ובזמן הזה – שיטת הרמב"ם
 ג. המפריש ביכורים בזמן הזה – חסיד שוטה
 ד. טקסי ביכורים בהתיישבות – התייחסות הראי"ה קוק
 1. הזמן והתקופה – קיום החגיגות בשבת ובחג
 2. "האדמה אשר נתת לי"
 3. זכר לביכורים

מבוא

במשנה בשקלים (ח, ט) נאמר:

השקלים והביכורים אין נוהגים אלא בפני הבית.

כמו כן ניתן ללמוד מהמשנה בביכורים (ב, ג), שהביכורים אינם באים אלא משבעת המינים, ובפני הבית.

מקורם של דינים אלו הוא מהפסוקים בספר שמות (כג, יט; לה, כו): "ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלקיך". מכאן עולה השאלה: כיום, שאין בית מקדש קיים, מה יהיה דינם של פירות שיועדו לביכורים? האם חלה עליהם קדושה? ואם כן – כיצד יש לנהוג בהם?

בהמשך המשנה בשקלים נאמר:

המקדיש שקלים וביכורים – הרי זה קודש. ר' שמעון אומר: האומר "ביכורים קודש" – אינן קודש.

המחלוקת שבמשנה זו – ניתן להבינה כנוגעת לשאלה שהוצבה לעיל. בביאור המשנה ובפסק ההלכה מצינו מספר דעות במפרשים. פסיקת ההלכה בשאלה זו הפכה להיות עניין מעשי משנת תרפ"ד ואילך, שעה שההתיישבות העובדת בארץ ישראל החלה להנהיג טקסים של הבאת הביכורים.

במאמר זה נדון בהיבטים ההלכתיים של הטקסים הללו. נציג את ההתלבטויות ההלכתיות הכרוכות בקיומם, ואת אופן ההתמודדות של בני הדור הראשון לקיום הטקסים עם בעיות אלו.

א. המפריש בזמן הזה

בירושלמי שקלים (ח, ד) נאמר:

הא שקלים קדשו? רבי שמעון בן יהודה אמר משם רבי שמעון: בין אלו
ובין אלו לא קדשו.¹

בסוף אותה הסוגיה בירושלמי נאמר: "רב המנונא ורב אדא בר אהבה בשם רב
הלכה כר' שמעון". יש לשאול: האם כוונת הירושלמי לפסוק כר' שמעון שבמשנה,
הסובר שביכורים לא קדשו ושקלים התקדשו? או שמא כר' שמעון המובא ע"י ר'
שמעון בן יהודה, שביכורים ושקלים לא קדשו? או כדברי ר' שמעון בן יהודה עצמו?²
הגר"א בליקוטיו שם כותב, שהכוונה לר' שמעון המובא ע"י ר' שמעון בן יהודה.
בפני משה שם פירש, שהלכה כר' שמעון המובא במשנה. לפי שניהם, התלמוד ירושלמי
פוסק שהמקדש ביכורים בזמן הזה הם אינם קדושים. הרב חיים הלוי סולובייצ'יק
מבריסק, בחידושו על הרמב"ם בהלכות ערכין ו, טז כתב, שלר' שמעון ביכורים הינם
ממון כהן שיש לתיתו לאנשי המשמר, ולכן אינו יכול להקדישם לבדק הבית; ואילו
לחכמים, החולקים על ר' שמעון, ביכורים – יש בהם הנאה לבעלים, ולכן אם הקדישם
– קדשו. לפי הרב חיים הלוי, המחלוקת במשנה זו מקבילה למחלוקת של ר' יהודה
וחכמים במשניות בחלה (ד, ט) ובביכורים (ג, יב): ר' שמעון במשנה בשקלים סובר כחכמים
במשניות בחלה ובביכורים, וחכמים במשנה בשקלים סוברים כר' יהודה במשניות
בחלה ובביכורים.³ הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, ליקוטים זרעים ח, ד מסביר,
שטעמו של ר' שמעון לכך שאין קדושת ביכורים נתפסת בפירות, הוא שאין לכהן טובת
הנאה מהם; ואילו חכמים סבורים, שלמרות שאין הכהן רשאי כיום להשתמש בפירות
אלו, בכל זאת יש לו טובת הנאה מעצם קבלתם.

בין הפוסקים, ראשונים ואחרונים, מצינו דעות שונות באשר לפסיקת ההלכה
בשאלה זו.

הראב"ן, בסימן ג, פוסק:

וביכורים, דבעו הנחה לפני המזבח וליכא מזבח, לא מפרש להו כלל, דלא
לייתי בהו לידי תקלה, דלאו בני פדייה נינהו, ובעי לשהינהו עד שירקבו.

1. ראה: שאול ליברמן, תוספתא כפשוטה, שקלים, עמ' 713.
2. כלומר: האם לדעת הירושלמי ר' שמעון שבמשנה חולק על תנא קמא בשקלים ובביכורים, או שמא
ר' שמעון בן יהודה אומר כך בשמו? הנפקא-מינא היא לשקלים; אכן, לביכורים אין זה משנה, כאמור
בהמשך.
3. ראה מה שהשיג עליו הרב זעליג ראובן בענגיס, חידושי הגר"ר, חלק ב, סימן סז, סעיף א.

הראב"ן פוסק, אם כן, כתנא קמא, ולפיו אם הקדיש פירות לביכורים לאחר החורבן – נתפסה בהם הקדושה, ויש לחכות עד שירקבו.
 ר' עובדיה מברטנורא כותב בפירושו למשנה שקלים ח, ח:

ביכורים אינם קודש – כיון דבהדיא כתיב בהו: "תביא בית ה' אלקיך",
 אפילו הפרישן בדיעבד לא קדשי, ואין שם ביכורים חל עליהן שלא בפני
 הבית... והלכה כר' שמעון.

כך גם מפרשים קרבן העדה ותקלין חדתין.
 הרב יוסף באב"ד, מנחת חינוך, דן בסוגיה זו במספר מקומות. במצוה צא הוא מביא
 את דעת הרע"ב, הפוסק כר' שמעון, ומציין שהרמב"ם לא גילה דעתו בזה, ונשאר בצ"ע.
 כן הוא כותב גם במצוה קה. אך במצוה תמט הוא כותב:

מבואר בסוף שקלים: "המקדיש ביכורים – הרי זה קודש. ר' שמעון אומר:
 אינו קודש", ועיין ברע"ב. ובוודאי הלכה כתנא קמא. אם כן האידינא אינו
 נאכל, אבל הלאו נוהג, כמו מעשר שני בזמן הזה. אך הרמב"ם פירש
 פירוש אחר במשנה שם, וגם התוס' למכות יט ע"א כתבו שהאידינא
 ביכורים חולין.

הרב גרשון אריאלי מאריך להוכיח שהלכה כר' שמעון, ולפיו, חיוב הבאת ביכורים
 הוא רק כשיש מזבח. כשאין מזבח – לא רק שאין חיוב ומצוה בהפרשת הביכורים, אלא
 שלא חל מעיקרא דין קדושה על הפירות. באופן מעשי הוא מורה שיש להחמיר ושלא
 להפריש ביכורים בזמן הזה.⁴

ב. המקדיש ביכורים לבדק הבית ובזמן הזה – שיטת הרמב"ם

הרמב"ם פירש אחרת את המשנה בשקלים (ה, ח). וכך כתב בפירוש המשנה:
 ואמרו: "המקדיש שקלים וביכורים" – הוא שיתן אותם הקדש לבדק
 הבית, והלכה כר' שמעון.
 וכן פסק הרמב"ם בהלכות ערכין ו, טז:

4. הרב גרשון אריאלי, "בדין ביכורים בזמן הזה", נעם, ז (תשכ"ד), עמ' קצט-ריא. וראה עוד: הרב שלמה
 חיים ברנשטיין, "ביכורים ושתי הלחם שלא בפני הבית", שמעתין, 58 (תשל"ט), עמ' 35-37.

המקדיש שקלו לבדק הבית – הרי זו קודש.⁵ הקדיש ביכורים לבדק הבית – אינן קודש, אבל אם הקדישן הכהן אחר שבאו לידו – הרי אלו קודש.

כך גם פירש המאירי בחידושו לשקלים. מדברי הרמב"ם הללו משמע, שאין המשנה עוסקת בדין הקדשת הביכורים בזמן הזה, אלא היא דנה בהקדשת הביכורים בזמן הבית. השאלה הנידונה היא: מה דין פירות הביכורים אם המקדיש שינה את יעודם? פירות הביכורים צריכים להינתן לכהן, אך במקרה הנידון הקדישם בעליהם לבדק הבית.⁶

הכסף משנה שם מציין, שמקורו של הרמב"ם לפסקו הוא המשנה בשקלים הנ"ל. הרדב"ז שם הסביר את ההלכה, שאין משמעות להקדשת הביכורים לבדק הבית, מאחר שהביכורים הם נכסי כהן (כמבואר ברמב"ם, הלכות ביכורים ג, א), ואין אדם יכול להקדיש דבר שאינו שלו (כדברי הרמב"ם, הלכות ערכין וחרמין ו, כא). מסיבה זו, אם הקדישם הכהן לבדק הבית לאחר שהגיעו לרשותו – הרי אלו קודש.⁷

מה תהיה עמדתו של הרמב"ם בשאלתנו: המקדיש פירות בזמן הזה לביכורים – האם תחול עליהם קדושה או לא? אמנם הרמב"ם בעצמו פוסק בהלכות ביכורים ב, א, שהביכורים נוהגים רק בפני הבית; אך עדיין לא ברורה עמדתו באשר למקדיש בזמן הזה. נוכל להשיב על שאלה זו לכשנצרך את שיטת התוס', שהזכיר המנחת חינוך במצוה תמט, להבנת שיטת הרמב"ם.

הגמרא במכות (יט ע"א) דנה בהלכה אחת מהלכות ביכורים (אין צורך להיכנס כאן לסוגיה עצמה). התוס' בד"ה מה אומרים שמדובר –

5. כאן מקום לתקן טעות שנפלה בגירסה הראשונה של המאמר, בספר: ביכורי הארץ, כפר דרום: מכון התורה והארץ, תשס"ג, עמ' 466. שם נכתב: "המקדיש שקלו לבדק הבית – אינו קודש", וצריך להיות להיפך: "הרי זו קודש".

6. עיין בחזון איש, זרעים, ליקוטים סימן ח, ס"ק ד, בסופו.

7. לאחר שהקדיש הכהן את הפירות לבדק הבית, הם קדושים וחל עליהם איסור מעילה. ראה ברמב"ם, הלכות מעילה ה, א, הכותב: "אחד המקדיש לבדק הבית דבר הראוי לחזק הבדק, כגון אבן או קורה, או המקדיש לבדק הבית דבר הראוי למזבח, כגון כבשים ותורים, או המקדיש למזבח דבר הראוי לבדק הבית, כגון אבן וקורה, או המקדיש לזה ולזה דברים שאינן ראויין לא לזה ולא לזה, כגון המקדיש תרנגולין וחומץ וציר או קרקע, אפילו הקדיש אשפה מלאה זבל או עפר או אפר – מועלין בכלן משעה שהוקדשו עד שייפדו דברים הראויים להפדות". לפי זה גם פירות ביכורים יכולים להיכלל במקרה של "הקדיש לבדק הבית דבר הראוי למזבח", וזאת בהנחה שמעשה התנופה של הפירות מעל גבי המזבח מגדירה את הפירות כדבר הראוי למזבח – כהערתו של הרש"ש למעילה יג ע"א (וכן כתב גם בערכין יא ע"א). כך משמע שם מרבינו גרשום. זאת בניגוד לרש"י שם ולרשב"ם לבבא בתרא עט ע"א, ד"ה אילן, הכותבים שביכורים נחשבים כדבר שאינו ראוי למזבח, מחמת האיסור להקריב שאור ודבש על המזבח (למרות שאת הביכורים עצמם כן מניפים על המזבח). ראה עוד ברע"ב ובתוס' יר"ט למעילה ג, ו.

בביכורים שהופרשו בפני (צ"ל: לפני. הרש"ש שם) חורבן הבית, דאם הופרשו אחר הבית – אינן קדושין כלל, וחולין הן, דתנן בביכורים (ב, א): "יש בתרומה ובמעשר מה שאין כן בביכורים, שהתרומה והמעשר אוסרין, ויש להם שיעור, ונוהגין בכל הפירות, בפני הבית ושלא בפני הבית; וביכורים אינן אלא בשבעה מינין ובפני הבית".

יוצא, שאף התוס' פסקו כר' שמעון, שהמקדיש ביכורים בזמן הזה – אינם קודש, וחולין הם.

אולם על דברי התוס' ניתן להקשות מספר קושיות:

א. מדוע לא הביאו התוס' ראייה לדבריהם מהמשנה בשקלים, שבה קבע ר' שמעון במפורש, שהאומר "ביכורים קודש" – אינן קודש?

ב. מהי ההוכחה של התוס' מהמשנה בביכורים? לעיל ציינו, שהכל מסכימים, שהחובה להפריש ביכורים קיימת רק כאשר יש בית. הדין שאנו עוסקים בו עוסק באדם שהפריש ביכורים בזמן הזה, כאשר אין בית: האם חלה קדושה על פירות או לא? התוס' סבורים, שאם הפריש בזמן הזה ("לאחר החורבן" בלשונם) – הפירות אינם קודש, אלא חולין; אך כיצד ניתן ללמוד דין זה מהמשנה בביכורים? המשנה בביכורים אינה עוסקת, לכאורה, במצב זה!

הרב יעקב עטלינגר, בערוך לנר למכות שם, כותב שהתוס' סוברים כדעת הרמב"ם בפירוש המשנה בשקלים, שהמשנה עוסקת בדין המקדיש ביכורים בזמן הבית, ולכן לא יכולים היו להביא הוכחה מדעתו של ר' שמעון שם. לפי דבריו יתכן לומר, שהדין הנלמד מן המשנה בביכורים, האומרת שביכורים נוהגים רק בפני הבית, איננו רק לצד החיוב: שביכורים נוהגים רק בפני הבית, אלא גם לצד הפטור: שבזמן שאין בית אי אפשר להחיל קדושה בפירות, וכך למדו התוס' את דינם מהמשנה בביכורים. ממילא מתבררת גם דעת הרמב"ם בעניין (וכאמור, מחלוקת ר' שמעון וחכמים איננה נוגעת לענייננו).⁸

אפשרות אחרת להסביר את שיטת הרמב"ם היא על פי דברי הרא"ה קוק, בשו"ת משפט כהן, סימן נז, שנשאל כיצד יש להתייחס למנהגם של המתישבים המביאים ביכורים לטובת הקרן הקיימת: האם יש בזה איסור של הקדשת ביכורים?⁹ מסקנתו הסופית היא, שאין קדושה בפירות אלו אף בדיעבד, מאחר שידוע שפירות אלו הם לשם הקק"ל ולגאולת הארץ; אם כי הוא קורא להימנע מלקרוא לפירות הללו בשם "ביכורים". בדבריו שם הוא מלמד זכות על נוהג זה, משום שהפירות שהובאו לטקסי

8. ועיין עוד בשו"ת חתם סופר, או"ח, סימן קלט.

9. ברקע ההיסטורי של התשובה ובהתייחסותו של הרא"ה קוק לעניין נעסוק לקמן, בפרק ג.

הביכורים הללו לא היו בהכרח משבעת המינים, וממילא כלל לא חל שם ביכורים עליהם.

הראי"ה קוק מביא את דברי הגמרא בכתובות (קה ע"ב), המספרת על אדם שהביא לרב ענן "כנתא דגילדני דבי גילי" (רש"י: דגים קטנים).¹⁰ רב ענן שאלו מדוע הוא מביא לו מתנה, ותשובת אותו אדם היתה שיש לו דין תורה אצלו. רב ענן לא קיבל את המתנה, ופסל את עצמו מלדון אותו.¹¹ אותו אדם ביקש, שלמרות שרב ענן פסל עצמו מלדון, יקבל את המתנה מידו, ובכך לא ימנע ממנו מלהקריב ביכורים, שנאמר –

"ואיש בא מבעל שלשה ויבא לאיש האלקים לחם בכורים, עשרים לחם שערים וכרמל בצקלנו" (מלכים ב ד, מב). וכי אלישע אוכל ביכורים הוה!?! אלא לומר לך, כל המביא דורון לתלמיד חכם כאילו מקריב ביכורים.

ענה לו רב ענן, שאחר שאמר לו אותו האיש דברי טעם הוא מסכים לקבל את המתנה.¹²

הראי"ה קוק מסיק מגמרא זו, שרב ענן כלל לא חשש שהמתנה שהובאה לו נתקדשה בקדושת ביכורים בעקבות דברי אותו האיש (שכינה את המתנה ל"ביכורים"), משום שברורה היתה לו כוונתו של אותו אדם: לתת מתנה לתלמיד חכם. אך שם מדובר בדגים קטנים שאינם ראויים לביכורים, וייתכן שאם הם היו פירות משבעת המינים – אולי כן היה חושש, על כל פנים לכתחילה, או שהיה מעיר לאותו אדם שלא יאמר כך. מכאן משמע שבמקום שיש הוכחה גמורה לעניין – אין כאן מקום לחשוש. גם אצל אלישע לא נאמרה לשון "ביכורים" ממש. כך מסיים הראי"ה קוק את תשובתו שם,

10. בברכות מד ע"ב נאמר: "כל נפש משיב נפש; אמר רב פפא: אפילו גילדני דבי גילי". לענייננו, יתכן שלאותו אדם היתה כוונה מסויימת בכך שהביא דווקא דבר שמשיב נפש.
11. בעניין נתינת מתנה לדיין ע"י התובע קודם הזמנת הנתבע לדין – בעקבות המעשה עם רב ענן – ראה עוד בדברי הראי"ה קוק, באר אליהו, סימן ט, ס"ק ה, עמ' צ.
12. הרב יעקב חיים סופר, כף החיים, אר"ח, סימן רכה, ס"ק יט, כותב שיש להשתדל להביא פירות חדשים לתלמיד חכם שיברך עליהם ברכת "שהחיינו", ויחשב לו כאילו הקריב ביכורים. קודם הבאתם יאמר: "הריני מוליך פירות אלו לתלמיד חכם, ויהי רצון מלפניך ה' אר"א שיתחשב לי מצוה זו כאילו הבאתי ביכורים לבית המקדש ונתתים לכהן וקיימתי מצוה זו בשלמות. ויהי נעם וכו'". ראה עוד: הראי"ה קוק, עולת רא"ה, א, עמ' סג: "נטיית ההערצה לקדושת ההארה האלקית בחיי האדם, הבאה ע"י הערצתם של תופשי התורה ומחזיקיה, שייסודם הוא קדושת הכהונה, שהתבטאה בייחוד ע"י הביכורים שנכנסה בזה מתנת כהונה עד לידי המדרגה העליונה של קודשי מקדש". בחוברת: לשלושה באלול, ירושלים תשל"ח, עמ' ח (הרב משה צבי נריה, בשדה הראי"ה, עמ' 25), מסופר שבהיות הראי"ה קוק רב בזיימל, הביא כפרי לרב מתנה: עגלה עמוסה תפוחי עץ. הרב ציווה על בני ביתו שלא ישתמשו בהם. לאחר מעשה התברר שהפירות היו פירות ערלה, והמביא טעה וחשב שערלה היא אחת ממתנות הכהונה. הדברים מזכירים את האמור בגמרא ביבמות קכב ע"א: "עובד כוכבים שהיה מוכר פירות בשוק ואמר פירות הללו של ערלה הן, של עזיקה הן, של נטע רבעי הן – לא אמר כלום; לא נתכוון אלא להשביח מקחו".

שבמקום שאפשר להימנע מלומר על הפירות שהם ביכורים – טוב לעשות כן; אבל ודאי שגם אם משום-מה לא נמנעו, וקראו לפירות "ביכורים" – אין בפירות הללו שום קדושה, שכן ברורה כוונתו של האדם המביא אותם.

מדברי הגמרא שם בהמשך ניתן להביא הוכחה נוספת לדברי הרא"ה קוק, הסובר שבמקום שברור שאין מתכוונים להביא ביכורים – אין הקדושה חלה כלל. הגמרא שם מספרת שאותו אדם הביא לרב ענן דגים, שהם בכלל לא ראויים לביכורים. אולם גם אם היה מביא פירות משבעת המינים לא היו אלו ביכורים, מאחר שרב ענן לא היה בארץ ישראל, אלא בבבל, ומכאן שסביר להניח שהפירות שהובאו לו היו פירות חו"ל הפטורים מביכורים. זאת היתה גם הוכחתו של אותו אדם מהסיפור על אלישע, שהרי אלישע לא היה כהן אלא משבט גד (לשיטת רש"י שם), ואף אם היה כהן – אלישע חי בשומרון,¹³ ואין ביכורים נאכלים מחוץ לחומה, "ובמקומו לא היה מקדש, ולא מזבח, ולא כהן גדול".¹⁴ מכאן ברור שבמקום שידוע שאינם מתכוונים להביא את הפירות כביכורים – מחמת מניעות שונות – אין להחשיבם כביכורים.

לאור הדברים הללו, יתכן לומר שזהו שורש המחלוקת שבין ר' שמעון וחכמים. התנאים נחלקו בשאלה: מה יהיה דין פירות המופרשים כביכורים, אך לא ניתן להחיל עליהם שם ביכורים מחמת מניעות שונות? לדעת חכמים, מאחר שהקדיש ביכורים – אף על פי שבאמת לא ניתן להקריבם בשל סיבות שונות (הפירות אינם ראויים, אין שם כהן, אין בית מקדש וכדו'), אין קדושה חלה עליהם. הנפקא מינה היא גם בזמן שבית המקדש קיים, כשאי אפשר להקריב מחמת העובדה שהפירות לא ראויים.

אם נכון הסברנו, הרי שזו כוונת הרמב"ם בהבנת המשנה ובדבריו בהלכות ערכין. הרמב"ם שם כתב: "הקדיש ביכורים לבדק הבית – אינן קודש". לדברינו, הם אינם קודש, מאחר שהקדש כזה לא ניתן לממש, שכן ביכורים מובאים למקדש לכהני משמר, ולא לבדק הבית. פירות נתפסים בקדושת ביכורים רק כשאפשר לממש את הקרבתם, וזאת בתנאי שמולאו כל התנאים הנכונים בעת הבאתם: המקדש קיים, והמביא נותנם לכהני משמר. אם חסר פרט בהליך זה – אין הקדושה נתפסת בפירות. כך הדין בזמן הזה, וכן הוא גם בזמן הבית, אם פירות הביכורים לא יועדו למקומם הנכון (כהני המשמר) – אין הקדושה נתפסת בהם, וכדעת ר' שמעון.¹⁵

13. עיין ברש"ש שם, שמדייק מסדר הכתובים שאלישע היה אז בגלגל.

14. על פי סדר אליהו זוטא, מופיע בדברי התוס' שם, ד"ה וכי.

15. דברים ברוח זו בהבנת שיטת הרמב"ם, כתב הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, שו"ת משפטי עוזיאל, מהדורא תניינא, יר"ד סימן ק.

ג. המפריש ביכורים בזמן הזה – חסיד שוטה

לעיל הזכרנו את המנהג לחגוג את טקסי הבאת הביכורים בימינו, וראינו שאין מקום לחשוש שאכן קדושת ביכורים חלה על הפירות המובאים בטקס, שכן דעת המביאים אותם איננה לשם ביכורים. אולם מסיבה אחרת היה מקום לשלול את חגיגת הביכורים הנהוגה כיום. במשנה סוטה (ג, ד) נאמר:

רבי יהושע אומר... חסיד שוטה, ורשע ערום, ואשה פרושה, ומכות פרושין – הרי אלו מכלי עולם.

בגמרא בסוטה (כא ע"ב) מוסבר מהו חסיד שוטה:

היכי דמי חסיד שוטה? כגון דקא טבעה איתתא בנהרא, ואמר: "לאו אורח ארעא לאיסתכולי בה ואצולה".

בתלמוד הירושלמי (סוטה ג, ד) נאמר דבר זה באופן שונה במעט, וכן נמצאת דוגמא נוספת:

אי זהו חסיד שוטה? ראה תינוק מבעבע בנהר. אמר: "לכשאחלוץ תפילי אצילנו". עם כשהוא חולץ תפיליו – הוציא זה את נפשו. ראה תאנה בכורה, אמר: "במי שאפגע בו תחילה אתננה לו".

לענייננו רלוונטית הדוגמא השניה. הביטוי: "תאנה שביכרה" לקוח מהמשנה בביכורים (ג, א): "כיצד מפרישין הביכורים? יורד אדם בתוך שדהו ורואה תאנה שביכרה, אשכול שביכר, רימון שביכר – קושרו בגמי ואומר: הרי אלו בכורים". בדוגמה שהביא הירושלמי, אין המפריש מסמן את הפרי, אלא מכריז עליו, שהוא ינהג בו מנהג ביכורים, שהוא אישית לא ינהג ממנו, אלא יתנו לאחרים. כך מפרש הפני משה:

במי שאפגע בו תחילה אתננה לו – שלא ליהנות ממנה, כביכורים. וזה שטות הוא, דבזמן הזה אין ביכורים.

החסרון בהסבר זה הוא, שאף שהוא מבאר את תחילת המשפט – "תאנה בכורה" – בכך שכוונת האדם היא לאסור את הנאתה עליו כדין ביכורים,¹⁶ עם זאת אין פירוש זה מתייחס להמשך המשפט: "למי שאפגע בו תחילה אתננה לו". קרבן העדה מפרש:

16. הרמב"ם בהלכות ערכין וחרמין ח, יג, מתייחס לאדם שמקדיש את כל נכסיו. אלו דבריו: "לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו, והעושה כן – עובר על דעת הכתוב, שהרי הוא אומר: 'מכל אשר לו' – ולא 'כל אשר לו', כמו שביארו חכמים (ספרא בחוקותי, ה), ואין זו חסידות, אלא שטות, שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו, ובזה וכיוצא בו אמרו חכמים: חסיד שוטה מכלל מבלי עולם". נראה שהירושלמי בסוטה ג, ד משמש מקור לדברי הרמב"ם הללו, שהרי כתב "ובזה וכיוצא בו". אמנם יתכן שהרמב"ם פירש את הירושלמי אחרת, ולפיו הבעיה קיימת כאשר הוא

אמר שלא ליהנות ממנה, כיון דאילו היה בית המקדש קיים – היתה אסורה; אף עכשיו שאין בית המקדש קיים לא יהנה ממנה. וזהו חסידות של שטות, כיון שאמר ליתנה להפוגע בו ראשון: אפשר שיעבור על דברי תורה, אולי ימצאנו אדם שאסור לו להנהותו; ועוד, אם אינו עושה אלא לשם שמים – היה לו לגנוז. אלא ודאי שעושה כן לרמות בני אדם שיחשבו שהוא חסיד.

לפי פירוש זה, האדם אינו רוצה ליהנות מהפירות, כאילו הם ביכורים, אך הוא נותנם לאדם אחר בלא הבחנה, ואינו חושש שהמקבל יהיה מודר הנאה ממנו. הרב יששכר תמר¹⁷ רואה את החיסרון גם בכך שאמר שיתנה לאחרים. לו היה אומר שיתנה לתלמיד חכם – היה זה מתאים לדברי חז"ל, שהובאו לעיל: "כל המביא דורון לתלמיד חכם כאילו הקריב ביכורים"; אבל הוא אמר: "במי שאפגע תחילה" – וייתכן שיהיה האדם המקבל מי שאינו ראוי לכך: בור, עם הארץ או רשע.¹⁸ הרב יששכר תמר מפרש שם עוד, שיש לקשור דברים אלו לירושלמי בפאה (ה, ה), שם נאמר:

אמר רבי יצחק: "ועניים מרודים תביא בית" (ישעיהו נח, ז) – אמר רבי אבין: אם עשית כן, מעלה אני עליך כאלו הבאת ביכורים לבית המקדש. נאמר כאן "תביא", ונאמר להלן "ראשית בְּכֹרֵי אֲדַמְתָּךְ תביא בית ה' אלהיך" (שמות כג, יט; לד, כו).

הנותן צדקה לעניים הראויים לקבלה, נחשב כאילו הביא ביכורים. כשאומר במי שאפגע ראשון, אין הכרח שיהיה זה עני. מכל מקום, לפי הפני משה והעלי תמר, מי שבאמת מתכוון להפריש ביכורים בזמן הזה – הרי הוא חסיד שוטה, מאחר שאין ערך ועניין בדבר.¹⁹ לאור זאת היה מקום, לכאורה, למנוע את חגיגות הביכורים המתקיימות כיום, מחשש להיראות כחסידים שוטים.

עושה את כל שדהו ביכורים (משנה ביכורים ב, ד; רמב"ם הלכות ביכורים ב, יז); ועל אף שהדבר מותר – אין לעשות כן, כדי שלא יהיה עני ויזדקק לבריות.

17. עלי תמר לסוטה, עמ' רא-רב.

18. מעין נדרו של יפתח, שאמר: "והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי בשובי בשלום מבני עמון, והיה לה' והעליתיה עולה" (שופטים יא, לא). ודרשו חכמים: "יכול אפילו דבר טמא? (רש"י: כלב או חזיר), השיבו שלא כהוגן – נזדמנה לו בְּתוֹ" (תענית ד ע"א). גם כאן יתכן שהראשון לא יהיה ראוי.

19. ראה: הרב ארל'ה הראל, "סימון ביכורים בזמן הזה", אמונת עיתך, 53 (ניסן-אייר תשס"ג), עמ' 30-24.

אמנם בחגיגות הביכורים שהוזכרו לעיל ברור לכל שאין הכוונה להקדיש את הפירות הללו כביכורים, ואין החוגגים רואים במעשיהם מעשה חסידות, אלא מעין זכר למצוה כפי שהיתה נהוגה בזמן המקדש.

ד. טקסי ביכורים בהתיישבות – התייחסות הראי"ה קוק

כאמור, שאלת "המקדיש ביכורים בזמן הזה" הפכה להיות שאלה מעשית החל בשנת תרפ"ד, שעה שבהתיישבות העובדת בארץ ישראל הנהיגו טקסי הבאת ביכורים. הראי"ה קוק עסק בזה בהרחבה רבה בשו"ת משפט כהן (עניני ארץ ישראל), סימן נז, ולהלן פתיחת תשובתו:²⁰

ב"ה עיה"ק ירושלים תובב"א, ל"ד סיון תרפ"ז.
לכבוד ידיד נפשי, הרב הגדול לתורה ולתעודה בישראל, מוהר"מ ברלין שליט"א. שלו' רב.
אהובי הרב!
בתשובה על הערתו של ידידנו הרא"מ ליפשיץ שליט"א, נגד מנהיגי הקה"ל, שדורשים להביא ביכורים לטובתה, אם יש בזה משום איסור של קידוש בכורים...

בהמשך דן הראי"ה קוק בשאלת איסורי הנאה בביכורים ובשאלת המקדיש ביכורים לאחר החורבן, ומסיק:

אבל בביכורים לקה"ל, שעצם העניין מוכיח שהוא כדי לגאול את הארץ, יכול להיות שגם לכתחילה אין בזה בית מיחוש, ובפרט שלדעת הרע"ב הלא קיי"ל כר"ש, ולפירושו אין חל כלל שם ביכורים בזמן הזה, מכח גזירת הכתוב של "תביא בית ד' אלקיך". על כן לא מצאתי בזה מקום להקפיד כל כך בדיעבד. אבל מנהלי העניינים הלאומיים שלנו ראויים הם לגערה, על אשר הם נוהגים קלות ראש בכל קודש, ואינם שמים לב שלפעמים יוכל איזה ביטוי להביא תקלה לרבים, והיה הדבר ראוי להיעשות על פי הוראת רבנים.

לאחר מכן ממשיך הראי"ה קוק לדון בשאלת הקדשת פירות שאינם ראויים לביכורים, על פי הסוגיה בכתובות שהובאה לעיל, ומסיים:

ומכל מקום, מה שאפשר בדרכי נועם למנוע מביטוי זה משום לעז – ודאי ראוי הוא והגון.

20. תשובה זו, בתוספת מספר מקורות לנושא, הובאה ע"י: הרב משה צבי נריה, מועדי הראי"ה, עמ' תקכב.

1. הזמן והתקופה – קיום החגיגות בשבת ובחג

פתיחת המכתב תשמש בידינו כנקודת מוצא להבנת הרקע ההיסטורי של התשובה.²¹ בשנת תרפ"ד החלו לחגוג בקיבוצי עמק יזרעאל (עין חרוד, גבע וכפר יחזקאל) חגיגה משותפת, שנקראה: "חג הביכורים". היתה זו הדגשה אחרת לחג השבועות. הם העניקו לעבודתם החקלאית משמעות היסטורית וערכית, וראו בה חידוש הקשר בין האדם היהודי לארצו, לאחר שנות הגלות הארוכות. היה זה ביטוי טקסי, סמלי ומרוכז למערכת הערכים של ההתיישבות העובדת. במשך השנים הצטרפו קיבוצים נוספים לחוג ביחד חג זה. חגיגה זו היוותה חלק ממכלול שלם של עיצוב מחודש של חגים מסורתיים.

חגיגות אלה התקיימו בחג השבועות או בשבתות הסמוכות לחג השבועות, והן גובו ע"י המוסדות הלאומיים, ההנהלה הציונית והקרן הקיימת לישראל. הרבנים החלו להתייחס לחגיגות אלו לאחר השנה השלישית לקיומן של החגיגות, בשנת תרפ"ז, בשל הפומביות והפרסום שניתנה אז לחגיגה זו. בשנה זו גם נכתבה תשובתו זו של הראי"ה קוק. ההתייחסות המרכזית היתה סביב חילול השבת והחג באדמת הלאום ע"י המוסדות הלאומיים. הרבנים הראשיים ורבנים נוספים ניסו להשפיע על החוגים לקיים את החגיגה בימי חול: לפני החג או אחריו.²²

בחודש אייר של שנת תרפ"ז סייר הראי"ה קוק ביישובי העמק, ביחד עם הרב א"י הכהן בורוכוב והרב מאיר בר אילן, ודיבר עם המתישבים גם על עניין חגיגת

21. הרקע ההיסטורי המתומצת להלן לקוח משלושה מקורות מרכזיים: יום טוב לוינסקי, "במולדת הנבנית", ספר המועדים, עצרת, כרך ג, עמ' 195–200 (גם בניו יורק חגגו עצרת זכרון הביכורים: שם, עמ' 242–243); עזרא שפרוט, "חג הביכורים בעמק יזרעאל (1923–1929) בעיני החוגים הדתיים", מחקרי חג, 1 (תשמ"ח), עמ' 91–103; מוטי זעירא, קרועים אנו – זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ב, בפרקים: "הפולמוס סביב חג הביכורים בעמק יזרעאל" עמ' 167–183; "ההתיישבות העובדת והרב קוק" עמ' 184–200; "פדיון הביכורים קודש לקרן הקיימת", עמ' 249–254. בספר מוצגות תמונות מחגיגות הביכורים בעמק בשנות העשרים, והוא עוסק בנסיונות של ההתיישבות העובדת להעניק משמעות אחרת למועדי ישראל – גם למועדים שנוהגים רק בזמן שבית המקדש קיים. בשני המקורות האחרונים בולטת העובדה שהמתח בין הרבנים ואנשי ההתיישבות היה סביב שאלת חילול השבת והחג, אך אין כל התייחסות לשאלת הקדשת הפירות בזמן הזה, בה עוסקת תשובתו זו של הראי"ה קוק. "גיבוי" מקראי לחגיגות ביכורים אלו, ראה: יורם גורן, "בין חג הביכורים לחג השבועות", טורא, ד (1996), עמ' 48–58.

22. בכתבי הראי"ה קוק מובאות מספר אגרות, ובהן דברי עידוד לרכישת קרקעות והתיישבות בהן לצד מחאה ותרעומת על חילול שבת. מקורות בכתביו העוסקים בכך, ראה: הראי"ה קוק, חזון הגאולה עמ' רכ–רל; הרב ד"ר נריה גוטל, מכותבי הראי"ה, ירושלים תש"ס, עמ' עח, הערה 205; הנ"ל, "הלכות והליכות הקק"ל והחוג ההתיישבותי במערכת התכתבותו של הרב קוק", סיני, קכא (תשמ"ח), עמ' קג–קייב.

הביכורים. אולם למרות זאת התקיימה החגיגה באותה שנה בחג. הרב מאיר בר אילן, י"ר הנהלת המזרחי, שלח ב-י"ז בסיון תרפ"ז מכתב חריף בעניין להנהלת קרן היסוד, להנהלת הקק"ל, לוועד הלאומי ולוועד העיר ליהודי ירושלים, בו הוא הודיע על אסיפת מחאה, ב-כ' בסיון תרפ"ז, בבית כנסת הגדול "בית יעקב", שבחורבת ר' יהודה החסיד ברובע היהודי.²³ באסיפה נאמו הרבנים הראשיים: הרא"ה קוק והרב יעקב מאיר, הרב מאיר בר אילן, והרב מ"ז מרגליות, נשיא הכבוד של אגודת הרבנים באמריקה.²⁴ באסיפה מחאה זו נתקבלו החלטות, והרב מאיר בר אילן שלח ב-כ"ז בסיון תרפ"ז את ההחלטות הללו לד"ר א"ל מוצקין, י"ר ועד הפועל הציוני, בפריז, על מנת שידונו בהן בישיבה הבאה של הוועד הפועל. להלן נוסח ההחלטות:

חילול קדושת יום טוב בחג השבועות העבר שנשנה לצערנו הגדול זו השנה השניה²⁵ מאת "קבוצות" ידועות בעמק יזרעאל. למרות כל הדרישות והאזהרות שבאו נגד זה מנשיאות הרבנות הראשית לארץ ישראל ומהנהלה הציונית בארץ ישראל, פורץ פרצה גדולה בחומת הדת ובחומת בית ישראל כולו, השואף לחדש את חיו הלאומיים בצביונם המקורי בארצנו בבניינה.

חילול הקדושה באופן פומבי בציבור שכזה ממיט חרפה על העבודה הלאומית כולה, בעלות על הדעת אשר כל הציבור הישובי בארץ ישראל חייב בשביל המיעוט המתפרץ והמהרס.

חילול הקדושה הנורא הזה מעמיד בסכנה את קיום העבודה היישובית והתפתחותה מצד אחד, ואת חינוך הדור הבא המתגדל בארצנו מצד שני. בשביל זה חובה גדולה וקדושה מוטלת על כל עסקני היישוב וראשי ההסתדרות הציונית המרכזית והארציות, לעצור בכל תוקף ועוז, שלא ייעשו עוד דברים נוראים שכאלה וכיוצא בזה, ולא יתבזו הקודשים, קודשי התורה והאומה, על אדמת הקודש. והקהל הנאסף דורש בכל תוקף מאת מנהיגי ההסתדרות הציונית וראשי הקרנות הלאומיות וכל חברי הקונגרס הציוני הבא לחוק חוקים ולגדור גדרים, שלא יאפשרו פרצות שכאלו באיזו נקודה שהיא בארץ ישראל.

23. אגרות הרב מאיר בר אילן (עורך: נ' קצבורג), רמת גן, תשל"ו, כרך א, עמ' 222-223.

24. ראה עוד: "יומן פעילות של הרבנות הראשית", הרבנות הראשית לישראל - שבעים שנה לייסודה (עורכים: א' ורפהטיג, ש' כץ), עמ' 1204.

25. על פי דברינו לעיל זו השנה הרביעית לקיומן של חגיגות אלו.

הקהל הנאסף מוסר את ההחלטות האלו אל המרכז העולמי של המזרחי להביאן אל המקומות הראויים, בייחוד אל הקונגרס, ולהוציאן לפועל.²⁶
 יומיים לאחר עצרת המחאה, ב-כ"ב סיון תרפ"ז, פירסם הרב יהודה לייב פישמן-מימון מאמר בעיתון בעניין:

חוגגים הם את חג הביכורים ושמים חגי האומה לחגא. את חגם הם חוגגים, ואת חגנו הם מחללים... מנהגים כאלה בשום פנים לא תוכל כנסת ישראל לסבול אותם בימי מועד וחג.²⁷

גם הסופר ר' בנימין (ר' יהושע רדלר-פלדמן), כתב רשימה כואבת בנושא:

הן את חגי ישראל הם אמורים לחוג, חג האומה העברית, חג האדמה העברית... הן זה להם חפץ לשוב אל המסורת העממית. והם הזרים למחצה לא שיערו בנפשותם, כי דווקא בזה הם עושים מסורת קדושה זו פלסתר, כי המעשה הזה הוא חיתוך באיזמל בגופו החי של העם, אשר בהכרח יתגודד ויזדעזע מעוצמת הכאב.²⁸

בתוך סערותן של המחאות הללו בשל חילול השבת והחג ע"י רבנים ואישים מרכזיים אחרים, נשאל הראי"ה קוק את השאלה בדבר עצם קיומן של החגיגות, בשל החשש לקדושת הפירות, ומבלי כל קשר לשאלת חילול השבת והחג. מכתבו של הרב מאיר בר אילן לראי"ה קוק, ובו שאלה משמו של הרב אליעזר מאיר ליפשיץ, נכתבה ב-כ"ב סיון תרפ"ז,²⁹ והראי"ה קוק השיב עליה יומיים אחר כך, ב-כ"ד סיון תרפ"ז. עושה רושם, שבמסגרת הנסיונות למנוע את חילול השבת, הועלתה שאלה עקרונית יותר על עצם העניין, ובאותו השבוע שבו התקיימה אסיפת המחאה על חילול החג, משיב הראי"ה קוק תשובה עניינית לגופה של השאלה. על אף הסתייגותו ממעשיהם, הוא כותב שאין בעיה הלכתית מקריאת השם על הביכורים, מאחר שהפירות המובאים אינם ראויים לביכורים, כאשר הם אינם משבעת המינים.

גם בשנה שלאחר מכן נעשו נסיונות לשכנע את המתיישבים שלא לקיים את החגיגה בחג ובשבת (ו' בסיון חל ביום שישי),³⁰ ובסופו של עניין התקיימה החגיגה תוך

26. אגרות הרב מאיר בר אילן (לעיל הערה 23), עמ' 227–228. באגרת נכתב שאסיפות מחאה נוספות בעניין זה התקיימו גם בתל אביב ובחיפה.

27. "אוי לנו משמחתם", התור, כ"ב בסיון תרפ"ז.

28. ר' בנימין, "בחדרת עין חרוד", ההד, תמוז תרפ"ז.

29. מכתבו של הרא"ם ליפשיץ מתאריך זה נמצא בגנזך הציונות הדתית בירושלים, תיק המרכז העולמי של המזרחי, תרפ"ז.

30. ראה לעיל הערה 24, עמ' 1207.

חילול החג. אך המאמצים והפעילויות למנוע את חילול החג במשך כל השנה הועילו ונשארו פרי, ובשנת תרפ"ט לא התקיימה החגיגה בחג, אלא ביום חול.³¹ בשנת תרצ"ג פנה שוב הראי"ה קוק במכתב לאנשי נהלל בעניין זה. גם כאן הוא בירך על עצם המפעל ההתיישבותי, ועל הביטוי המיוחד שנותנים לו המתישבים בחגיגה זו, אם כי הוא הבהיר שאין אלו ביכורים ממש, ואין לחלל את השבת והחג בעבורם:

זכרו את התנאי היסודי, שהוא ההוקרה כלפי אוצר החיים של נחלת האבות, שבו גנוז הוא סוד חיינו. על כן ככל ההתלהבות הקדושה גם מפני האור הדקיק של התחיה הלאומית ההולכת ומקרנת את פנינו במ כעת, אל נא תשכחו את המקור החי המפכה לנו, את אור החיים בכל מילואו ונצחו, זאת היא קדושת המסורת, קדושת התורה, אשר בעבורה באש ובמים באנו, והיא היא אשר היא מחיה את רוחנו לעד באור חיה הנפלאים.

ובשביל כך כבר הוסכם והונהג שהכינוס וכל ענייני החגיגה השייכים לזה לא יהיו ביום טוב עצמו, כי אם ביום אסרו חג, וחלילה לשנות מזה, שלא להביא חילול יום החג הקדוש ע"י הזכר הנכבד הזה. ואל נא תחללו חלילה את היום הקדוש, יום הביכורים, שהוא גם כן זמן מתן תורתנו, במלאכת עבודה האסורה. התעוררו ובואו והרנינו לאות התחלת מפעלי חיי האומה על ארץ ירושתה הנצחית, והקדישו את אשר יקדשו כל עם ישראל הגוי כולו, שומר האמונים ונוצר חיי העם לדורות עולמים! הכינו בשביל יום החגיגה של זכר הביכורים שיהיה ביום אסרו חג אחר חצות היום, ואת אשר דרושים להכין לפני החג הקדוש או אחריו, אבל יום החג הקדוש, יום הביכורים עצמו, יהיה לכם, כמו לכל ישראל, שבתון מקרא קודש, וחדוות ד' יהיה מעוזכם.

בטוח אני שבזה יגדל כבודנו וייחזק רוחנו ללכת בצעדי און לקראת המעלה העומדת אחר כתלנו, שהיא צפייתנו הדורית של העתיד הגדול לעמנו, שהנביאים העומדים לאור עמים ממנו יצאו, ובטוחים אנו שגם לעתיד תהיה ארצנו ארץ החזון הגדול לאושר האדם גם אחרי נפלו.³²

31. אם כי מספר ימים לפני חג השבועות, ב-ג' בסיון תרפ"ט, כתב הרב אבא יעקב הכהן בורוכוב, אגרות לראי"ה, עמ' שסה, מכתב לראי"ה קוק, על דבר חילול שבת וחג הצפוי בחגיגות הביכורים. הראי"ה קוק שלח מכתב תודה להסתדרות העובדים על פועלה בביטול החגיגה ועל מניעת חילול השבת ויום טוב. ראה לעיל הערה 24, עמ' 1211.

32. הראי"ה קוק, "זכר לביכורים", ביכורי הארץ, כפר דרום: מכון התורה והארץ, תשס"ג, עמ' 36-37. מכתב זה, שנכתב בשנת תרצ"ג, מוכיח שהראי"ה קוק לא התיימש מלשכנע את אנשי ההתיישבות

נוסיף עוד, שאת ביכורי שבעת המינים לא הביאו במקדש בשבת וביום טוב. התוס' שאנץ לבכורות כו ע"ב כותב: "וי"ל דביכורי יחיד לא מייתי עד לאחר עצרת", וכך כותב בשמו השיטה מקובצת שם. המהר"ט אלגאזי בבכורות שם כותב, שסיבת הדבר היא שיחד עם הביכורים יש להביא קרבן; ואף שהבאת הקרבן אינה מעכבת את הבאת הביכורים, אך מכל מקום כאשר לא ניתן להביא את הקרבן, אין להביא לכתחילה גם את הביכורים. הקרבן המובא עם הביכורים אינו קרב ביום טוב, מכיון שקרבן זה הוא כנדרים ונדבות (שהרי אינו מעכב), שהם קרבנות יחיד, אשר אינם באים בשבת וביום טוב. המנחת חינוך³³ מעיר על דברי המהר"ט אלגאזי הללו, וכותב שניתן להביא קרבן זה ביום טוב, כיון שהוא נקרא "שמחה", ויוצא בו ידי חובת שמחת יום טוב. אמנם גם הוא מסכים שכאשר חל יום טוב בשבת, לא היו מביאים ביכורים.

לענייננו, שאלת חילול השבת והחג טרם נפתרה, ועד היום נהוג במספר קיבוצים לקיים את חגיגות הביכורים בחג.

2. "האדמה אשר נתת לי"

בחגיגות האמורות, היו מקדישים את הפירות שהובאו בטקס לטובת הקרן הקיימת לישראל. היה בחגיגה זו רצון להצביע על הישגי ההתיישבות העובדת בתחום החקלאות.

חגיגה שכזו, יש בה ניגוד-מה למגמתה של התורה במצוה זו. הרמב"ם במורה נבוכים, חלק ג, לט, כותב:

אבל מקרא ביכורים – יש בו מידת ענווה גם כן, שהוא לוקח סל על כתפיו ומודיע חסדי הא-לוה וגמולותיו, להודיע לבני אדם, שמעבודת הא-לוה הוא שיזכור עיתות צרתו וענייני מצוקותיו כשירחיב לו הא-לוה. וזאת הכוונה חיזקה אותה התורה במקומות רבים: "וזכרת כי עבד היית וגו'" (דברים ה, טו), מפני שפחד מן המידות המפורסמות לכל מי שגדל בעושר ונחת – רצוני לומר: הבעיטה והגאווה ועזיבת הדעות האמיתיות – "פן תאכל ושבעת ובתים וגו'" (דברים ה, יב); ואמר: "וישמן ישורון ויבעט וגו'" (דברים לב, טו). ומפני זאת היראה ציווה במקרא ביכורים בכל שנה לפניו יתברך ולפני שכינתו.

העובדת בדרכי נועם, בהסברה ובשכנוע שלא לחלל את השבת והחג, בניגוד לדברי מוטי זעירא, קרועים אנו (לעיל הערה 21), עמ' 197.

33. מצוה יח, אות ג; מצוה צא, אות י; מצוה שז, אות יז.

טקס דומה לחגיגת הביכורים היו מקיימים גם בחג הפסח: טקס הבאת העומר, וגם שם הובלטו ההישגים החומריים. הבלטה שכזו היא ביטוי לגאווה, לכח ולעוצמה. כך הגיבה נחמה ליבוביץ' על חגיגה זו:

בימינו, אחרי שובנו לארצנו, ארץ הקודש, לעובדה ולשומרה ולאכול מפריה, חשבו רבים שלא משומרי מצוות על פי התורה ל"החיות" מצווה זו של קציר העומר ולהפכה ל"טקס" חקלאי. הכוונה היא (כבמצוות אחרות, כגון בחג השבועות, בהבאת ביכורים וכד') להבליט את אופיו החקלאי הטבעי של טקס זה. יש בזה בידועים ובלא-יודעים מגמה לטשטש את אופיה התורני של המצוה, להופכה לשמחה ביש החומרי, ללבות את יצר גאוות האדם בעמלו, בכוחו ובהונו (והלא עקרונית אין כל הבדל אם הון זה דגים מלוחים או קמח או שקלי זהב), בזה שיונף העומר לפני האדם – הפרטי, הציבורי, במקום שלפי המצוה יונף "לפני ה'". משליטים הם את הטבע את החומר מעל לרוח, מעמידים הם את הגאווה במקום את הכרת התודה. קשה לראות בזה "רענון" מצוה עתיקה או "החייאתה". הלא אין בזה אלא העמדת הקמח – פשוטו כמשמעו – במקום התורה, ולא ראיית הקמח כאמצעי הכרחי לקיומה של התורה.³⁴

עם זאת, יש לראות בחיוב את היות הארץ נותנת פירותיה בעין יפה לעם השב אליה לאחר שנות גלות ארוכות. כך כתב הרב יהודה לייב פישמן-מימון במאמר שהוזכר לעיל:

אנשי עין חרוד ויתר תושבי העמק... סידרו חגיגת קציר לפי טעמים ורוחם... ושמחנו גם אנו בשמחתם... אחרי אלפיים שנות שממה ושואה – גאולה היתה לאדמת העמק, מבחר אדמות ישראל עבר לרשותה של האומה.³⁵

3. זכר לביכורים

כאמור, השאלה שנדרש לה הראי"ה קוק היא: האם כיום, לאחר החורבן, חלה קדושה על פירות שנקראו בשם ביכורים? ראשית הוא דן בשאלה, האם יש בפירות איסורי הנאה, והאם הם נחשבים קודשי מזבח; לאחר מכן הוא דן בסוגיה שבה עסקנו: דין המקדיש ביכורים בזמן הזה. הוא מציין את דעת הרע"ב, הפוסק כר' שמעון, שהמקדיש בזמן הזה – אינו קדוש, ואת שיטת הרמב"ם, המבאר שמשנה זו אמורה הבית.

34. נחמה ליבוביץ', "עומר התנופה", עיונים חדשים בספר ויקרא, ירושלים, תשמ"ג, עמ' 335. היא חזרה על רעיון זה בקצרה: "חג השבועות", עיונים חדשים בספר ויקרא, עמ' 353-354.

35. "אוי לנו משמחתם" (לעיל הערה 27).

מכאן מסקנתו שהובאה לעיל, שבדיעבד אין חשש בקריאת שם "ביכורים" על הפירות המשתתפים בטקס.

בתשובה זו רומז הראי"ה קוק על הערך החיובי של חגיגה זו: גאולת הארץ, אם כי לפיו, מן הראוי שלא להקל ראש בקריאת שם ביכורים לפירות הללו, על מנת שלא לגרום תקלה. נימה חיובית מעין זו, לצד הסתייגות מקריאת שם "ביכורים" לפירות, נשמעת גם ממכתבו של הראי"ה קוק לאנשי נהלל, מיום י"ט באייר תרצ"ג:

אחים חביבים, בנהלל והסביבה, שלו' רב.

אחי היקרים!

זכר הביכורים שהונהג להיות נחגג בארצנו בתחייתה בקשר עם חג השבועות, הוא מכמה פנים מעוררנו ונותן לנו חדות נפש. אמנם לא "ביכורים", רק זכר לביכורים אנו חוגגים כעת. אנחנו לא נהיה מהמסתפקים במועט בשיבת שבותנו, כל זמן שזרים שולטים על מקום בית חיינו, כל זמן שהננו רצוצי משפט גם בתוך ביתנו הלאומי, כל זמן שאין לנו כח לכנס את רוב עמנו המעונה אל אדמת קודשנו ולסדרו בגאון עולם כימי קדם, שהמקדש והממלכה בכל מילואיהם הם תווי החיים השלמים הללו. אין אנו יכולים לומר את השם המלא "ביכורים", המקושר עם הקודש והמקדש, שהוא מקושר עם החירות והממלכה העצמית בכל ההוד המלא שלנו. אבל רטיית נופש היא לנו גם המחיה הזעירה, גם הצד הזעיר של הפדות ההולך ומתגלה ע"י מפעלינו הבנייניים, שהנכם, אחים אהובים, אקטיביים בו במסירתכם החלוצית המפליאה.

ובכן, זכר לביכורים טוב ונאה הוא לנו, וברוכים תהיו על השתתפותכם הנהדרת ועל המאמץ וההוד אשר הנכם נותנים בזה לקרן הקיימת לישראל.³⁶

הראי"ה קוק מכנה חגיגה זו בשם: זכר הביכורים. הגדרת חגיגה זו כזכר לביכורים מזכירה הנהגות אחרות שהונהגו כזכר למקדש, החל בשנים הסמוכות לחורבן, כדוגמת הוראתו של ריב"ז ליטול שבעה ימים את ארבעת המינים זכר למקדש, דרך הנהגות אחרות שהונהגו בימי התנאים והאמוראים, כגון: ערות בליל יום כיפור, כריכת מצה ומרור בליל הסדר והקפת בימת בית הכנסת עם ארבעת המינים, ועד הנהגות חדשות זכר למקדש שהונהגו במאות השנים האחרונות: זכר לשמחת בית השואבה, זכר לווידי מעשרות ומעמד זכר להקהל.

בדוגמה שלנו, מדובר בהנהגה שהונהגה תוך חילול שבת וחג, דבר שהראי"ה קוק נאבק כנגדו, על ידי מתיישבים שהיו רחוקים משמירת תורה ומצוות; ובכל זאת מכנה

36. פתיחתו של המכתב המצויין לעיל, הערה 32.

אותה הראי"ה קוק בשם "זכר לביכורים". יתירה מזאת: ההקפדה שלא לקרוא לפירות בשם "ביכורים", אלא רק "זכר לביכורים", מזכירה תחומים אחרים, שבהם הנהיגו לעשות זכר למה שהיה במקדש, אך הקפידו לומר שהדבר הוא רק "זכר", ולא המצוה עצמה. כמו: "אסור לו לאדם שיאמר 'בשר זה לפסח הוא', מפני שנראה כמקדיש בהמתו ואוכל קדשים בחוץ" (פסחים נג ע"א); שלא לומר על מטבעות שהם "מחצית השקל" (תשובות הגאונים מזרח ומערב, סימן מ),³⁷ ועוד. עלינו לזכור, שהנהגה זו הינה רק "זכר" ולא המצוה עצמה. לשם קיום המצוה במילואה נדרש בית מקדש, ממלכה וחיים שלמים של האומה בארצה, דבר שאין לנו כיום הזה. כך הדגיש גם הרב צבי יהודה הכהן קוק:

כל כניסתנו והתכנסותנו אל ארץ ישראל מרוכזת ומופנית היא בבנינו ובעניינו של בית הבחירה, אשר פאר קודשו ושפעי עוזו ממלא וחודר את כל ארץ ישראל לכל ערכי מדרגותיה. הקדושה הכפולה על עמידתנו על הר סיני מכוונת ומגיעה, בכל טהרת אמיתתה ותמימותה, בקביעות יציבותנו בנחלת סגולתנו, ב"מקומנו הטבעי לנו" (מהר"ל, נצח ישראל פרק א), בישיבת רובנו ושלטוננו עליה (חינוך, מצוה צה), "ויתן להם ארצות גוים, ועמל לאמים יירשו, בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצרו" (תהלים קה, מד-מה), ו"מרום מראשון מרום מקדשנו" (ירמיהו יז, יב). ביכורי תנובות שדותינו, עם ביכורי חיינו הפנימיים, של הווייתנו העצמית, עולים ומתרוממים אל הר הבית בקדושתו של חג שבועותינו התמימות, זמן מתן תורתנו ותוקף קבלתנו אותה, בהיות כולנו כאיש אחד חברים בו.³⁸

חגיגת ביכורים זו פשטה גם ביישובי הקיבוץ הדתי. לפני חג השבועות תש"ד, פנו חברי קבוצת טירת צבי בעמק בית שאן לרב יוחנן זרחי, רב ראשי בטבריה:³⁹

על דבר מה שנוהגין בארץ ישראל מנהג ביכורים, שבשביל הנוער ובעיקר בשביל הילדים זהו עונג רוחני ושמחת נפש, כי עושים זאת בלהבת קודש ובחגיגות יתירה: אם אין בזה משום קודשים בחוץ.

37. ראה במאמר "זכר למחצית השקל ויישוב ארץ ישראל", פרק ב.

38. הרב צבי יהודה הכהן קוק, "ישראל שעמדו על הר סיני", לנתיבות ישראל, חלק א, עמ' 135-137; מאורות הראי"ה, שבועות, עמוד צא-צג.

39. הרב יוחנן זרחי (זופוביץ) היה משיב לחברי קיבוץ טירת צבי בשנים הראשונות לעלייתם על הקרקע, משנת תרצ"ז עד שנת תש"ה. השואל היה התבר מאיר אור (אורלאן), חתנו של הרב. הפניות לרב היו על בסיס אישי-משפחתי, והרב זרחי לא ראה עצמו כפוסק הלכה לחברי הקיבוץ, והוא מדגיש זאת במכתביו. מידע זה, וכן עותק ממכתביו של הרב זרחי והעתק תשובתו של הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל (המצויינת בהערה הבאה), נמסרו לי ע"י הגב' יזרעאלה כספי, ארכיונאית בקיבוץ טירת צבי, ועל כך תודתי הרבה לה. חליפת מכתבים זו פורסמה בעיתון הקיבוץ הדתי עמודים, מס' 168.

תשובתו היתה, שיש לעשות את החגיגה עם פירות ומאכלים שאין מביאים מהם ביכורים, כמו תפוחי אדמה, עגבניות, גזר, ביצים וכד'; וגם אם לוקחים דברים שמביאים מהם ביכורים, יש להכריז מראש שמנהג זה הוא רק סמל לזכר העבר, ושאינ מקדישים את הפירות לביכורים, אלא הם חולין לכל דבר, "ואין זה אלא מתנה לקרן קיימת או למה שאתם רוצים, זכר לזמן המקדש, כמו שאנו עושים זכרונות לכמה דברים". הרב זרחי לא הסתפק בתשובתו, והפנה את השאלה לראשון לציון, הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל.⁴⁰ בשאלתו לרב עוזיאל הוא פירט את שכתב בתשובתו הראשונה לחברי הקיבוץ, אך פנייתו אל הרב עוזיאל היתה מפני: "שיש שם חסידים גמורים החוששים על כל דבר שיש בו חשש איסור, ורוצים שאם זה מותר להראות להם דין מפורש על ביכורים, ולא למילף מילתא למילתא". במקביל, הוא כתב שוב לחברי טירת צבי, שההלכה היא שביכורים נוהגים רק בפני הבית, והלכה כר' שמעון האומר שביכורים כיום אינם קודש.

הרב עוזיאל השיב, שאכן שאלה זו נשאל כבר הרא"ה קוק: "וזכורני שאז יצאה הוראתו לומר 'זכר לביכורים'". הוא האריך להסביר שביכורים נוהגים רק בזמן הבית, ושהלכה היא כר' שמעון שהמקדיש בכורים בזמן הזה אינם קודש, וכך גם לדעת הרמב"ם; וכן שאין לחוש לקריאת שם "ביכורים" אף על פירות משבעת המינים, אלא שכשם שנהגו לומר על מטבעות הזכר למחצית השקל שהינם לזכר בלבד, כך יש לעשות גם כאן:

מינה נלמד לביכורים, שמותר לעשות זאת באמירת "זכר לביכורים", וכהוראת הגאון מהרי"ק (=הרא"ה קוק) זצוק"ל, ויש בזה צד חיובי לזכור את חורבן המקדש ולאמץ תקוותנו לבניינו. אולם דבר זה צריך להיות ברור, שאין לקרוא פרשת ביכורים, לא כולה ולא אפילו חלק ממנה, בחגיגת ביכורים זאת שאנו עושים בארצנו... קריאת פרשת הביכורים אינה נוהגת אלא בפני הבית ובקרבתו, שיר, ותנופה ולינה (רמב"ם הלכות ביכורים ד, א), וכדכתיב: "והנחתו לפני ה' אלקיך, והשתחוית לפני ה' אלקיך" (דברים כו, ז); "וענית ואמרת לפני ה' אלקיך" (שם ה). ועתה, שבעוונותינו שרבו אין אנו יכולים לקיים מצוה זאת, אין מצוות קריאה נוהגת. וחוששני שיש איסור בדבר, מדין אוכל קודשים בחוץ, והוא הדין קריאת פרשת ביכורים בחוץ.

ולכן אין להימנע מחגיגה זאת, שיש בה הודאה לשעבר ותפילה לעתיד, ותחזינה עינינו בשובך לציון כבתחילה, וכך נאה ומחוייב עלינו לזכור את

40. שו"ת משפטי עוזיאל, מהדורא תניינא, י"ד, סימן ק.

חורבן ירושלים והמקדש בראש כל שמחותינו, בכדי שנזכה לשמוח בבנינה.

גם הרב עוזיאל רואה ערך חיובי בחגיגה זו, וממליץ על קיומה, אם כי הוא שולל את קריאת פרשת הביכורים בעת החגיגה.⁴¹ חגיגות זכר ביכורים הועלו לדיון מחדש בעת שחידשו את מעמד זכר להקהל, בסוכות תש"ו. הריא"ה הרצוג כתב קונטרס ארוך באשר לחידוש מעמד זכר להקהל, ובו השיב לטענות מתנגדים. הטענה שנשמעה היתה: "כבר ראינו התקלות שיצאו מחידוש של יום הביכורים כידוע". על כך הוא השיב:

לדעתי אין כאן צל של דמיון. ראשית, הרי עצם קריאת השם "ביכורים" בזמן הזה שאין בית הוא שלא כהוגן, אבל איזה נדנוד של מעשה שלא כראוי ח"ו יש בקריאת פרשיות בתורה? ושנית, וזה העיקר, הרי הכל תלוי במקור. והרעיון הזה שאנו דנים עליו הוא יצא, כאמור לעיל, ממקור קדוש, מאותו גאון וצדיק יסוד עולם, האדר"ת, ונתקדש גם ע"י קודמי, החסיד האמיתי מרן אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל, שסמך ידיו על אותו הרעיון הקדוש, אלא שלא יצא אל הפועל בימיו מפני סיבות מובנות.⁴²

גם לדעת הריא"ה הרצוג, אין לקרוא לפירות שם "ביכורים" כיום, ובדבריו הוא רומז שמקור חגיגות זכר לביכורים באו שלא ממקורות קודש, בניגוד למעמד זכר להקהל, שהיוזמה לעשייתו באה ממקור קודש: האדר"ת.⁴³ כאמור לעיל, גם בשנים אלה ממשיכים לקיים את טקסי הבאת הביכורים בהתיישבות. גם בגני ילדים ובבתי ספר נהוג לקיים טקסי הבאת ביכורים בימים הסמוכים לחג השבועות. אופי החגיגה שונה מבעבר: היא נושאת אופי של "הפנינג", הופעות, שעשועים, ואת מוצרי החקלאות תורמים לגופים שונים: נזקקים חילי צה"ל וכדו'.

41. אמנם הוא התיר לקרוא בספר תורה, ללא ברכות התורה, במעמד "זכר להקהל" שהתקיים בסוכות תשי"ג. ראה: הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, "קריאת פרשת הקהל בציבור מתוך ספר תורה בברכות", השמיטה היובל והקהל במשנת הרב עוזיאל, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 167-173.

42. הריא"ה הרצוג, פסקים וכתבים, שו"ת בדיני אורח חיים, חלק ב, עמ' תטו; הנ"ל, קובץ הקהל, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשל"ג, עמ' נו, בתשובה מערב ר"ח תמוז תש"ה.

43. על פעילותם של הריא"ה הרצוג והרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל ביישום מעמד "זכר להקהל", ראה ספרי: מלכות יהודה וישראל, "לתולדות זכר להקהל מאחר החורבן עד ימינו", מרכז שפירא: ישיבת אור עציון, תשס"ב, עמ' 444-478.